

Reformok ideje

Népszabadság • [Bauer Tamás](#) • 2006. július 18.

E cikkben Kornai János fontos írásához (Népszabadság, június 28-29.) fűzök észrevételeket, aki egyike azoknak, akik az elmúlt évtizedekben gondolkodni, kutatni tanítottak, s akik nélkül nem lennék az, aki vagyok. Minthogy most Kornai - amit csak különösen fontos esetekben tesz - közvetlenül szól hozzá időszerű gazdaságpolitikai kérdésekhez, szóba kell hoznom néhány összefüggést, melyeket másképpen látok.

Sok mindenben persze egyetértünk. Eltérően számos tekintélyes értelmiségitől, akik fanyalognak vagy keményen támadják, Kornai állást foglal a kormány megszorító csomagja mellett. A tőle megszokott világossággal magyarázza el, hogy miért vált szükségessé a csomag, a belföldi felhasználás növekedésének egyszeri megfékezése. Védelmébe veszi azt az elhamarkodott hazai és külföldi bírálatokkal szemben. Helyesli az energiaárak támogatásának radikális csökkentését, az adóalapok kiszélesítésére irányuló törekvést, az adóelkerülés lehetőségeinek szűkítését, az ingatlanadó bevezetésének terhét. Támogatja a kormányt abban is, hogy politikai megfontolásokat is figyelembe vett a csomag összeállításánál. Egyetértek vele, hiszen az elmúlt hat év felelőtlen politikája nyomán kialakult pénzügyi helyzet elengedhetlenné tette a megszorításokat, és hozzá hasonlóan becsülöm a kormány eltökéltségét, hogy előbbre valónak tartja az ország érdekét az önkormányzati választásoknál.

Második cikkében abból indul ki, hogy a reformok tartalmának kérdése végül is az: mekkora legyen az állam mérete, melyek legyenek azok a feladatok, amelyeket továbbra is az állam lát el, s melyeket célszerű rábízni a piaci szereplőkre. Felhívja a figyelmet az állam gazdaságfejlesztési szerepvállalása körüli dilemmára. Igaza van abban, hogy a kormány mintha eltúlozná az állami döntéshozatal lehetőségeit a gazdaságfejlesztési irányok meghatározásában. A koalíciós kormány maga választott ki fejlesztendő ágazatokat, amit hozzá hasonlóan ("Nem az államnak vagy az általa felkért bizottságoknak kell kitalálnia, hogy miben van fantázia") magam sem tartok reálisnak. Amikor egykor a Tervhivatal dolgozott ki fejlesztési koncepciókat, azt gondolták: külkereskedelemre utalt gazdaság iparági szinten található meg komparatív előnyeit. Ma, a fejlett gazdaságok mély összefonódásának korában, amikor az ágazati szintű szakosodást ágazaton belüli szakosodás váltotta fel, tudjuk, hogy a komparatív előnyök termékek és technológiák szintjén jelennek meg, s nem hatóságoktól, hanem vállalkozóktól várhatjuk azok megtalálását. Osztom ezért Kornainak az állami szerepvállalással kapcsolatos szkepszisét.

A lakosságot mint fogyasztót érintő állami szerepvállalással kapcsolatban rámutat: az állami újraelosztás mértékének kérdése mögött az a dilemma húzódik meg, hogy milyen legyen az állami gondoskodás és az egyéni öngondoskodás aránya. Hozzáteszem: arról kell dönteni, hogy a széles értelemben vett fogyasztás (amibe az oktatás, a gyógyító ellátás, a közbiztonság és az igazságszolgáltatás fogyasztását is beleértjük) mely elemeit függetleníti egy társadalom a háztartások vásárlóerejétől, és melyek a fogyasztásnak azok az elemei, ahol a javakhoz való hozzáférést a pénz szabályozza. A szocializmusban az ingyenes vagy névleges árú juttatásokkal (lakás, oktatás, egészségügy, üdültetés, tömegközlekedés) sok fontos szükséglet kielégítését próbálták függetleníteni a háztartások vásárlóerejétől, míg napjainkra ebből lényegében az oktatás és az egészségügy maradt, s számottevő támogatást adnak közpénzből a

munkahelyi étkezéshez és az üdüléshez. Vajon mi a kívánatos megoldás - erről szól az újraelosztás mértéke körüli vita.

Kornai elveti "az állami paternalizmus monopóliumát, de azt a helyzetet is, amelyben minden állampolgár kizárólag csak a maga erejére számíthat", nem híve "a messzemenő egalitáriánus elosztásnak", "csak egy bizonyos szintig". Ezt könnyű elfogadni, ezen belül jelennek meg az eldöntendő nehéz kérdések, s a különféle fogyasztási tételek jellegétől, szerepétől kell függővé tenni, hogy mit vállal át az állam, és mit nem. Tesz egy további állítást is: "nem kellene megrövidíteni, abszolút értelemben, azt, amit az állami újraelosztás eddig adott". Kemény követelmény: csak a növekedés során létrejövő többletekből osszanak el kevesebbet állami csatornákon, és többet az államtól függetlenül, a háztartások vásárlóerejéhez igazodva, de a kialakult mértékekből ne vegyenek vissza. Az európai országok jóléti reformjai nem teljesítik ezt a követelményt: ahol nyugdíjkorhatárt emelnek, tandíjat vezetnek be, adókedvezményeket szüntetnek meg, ott bizony "szerzett jogokhoz" nyúlnak. Ezt tették eddig is a magyar kormányok - még a Fidesz-kormány is, amikor a munkanélküliek ellátását kurtította meg, vagy a nyugdíjemelést mértékéhez nyúlt - és alighanem a jövőben sem tehetnek mást.

Hogy ennek szükségességét belássuk, érdemes visszatérni a megszorító csomaghoz. Miért is alakult ki tizenegy év elteltével újra az a helyzet, hogy effajta kiigazítás válik szükségessé? Mondhatjuk egyszerűen: a kiadások gyorsabban növekedtek, mint a bevételek, a jövedelmek gyorsabban növekedtek, mint a termelékenység. De vajon miért? Az okok keresése során a közalkalmazotti béremelés mellett előbb-utóbb eljutunk a tizenharmadik havi nyugdíjhoz meg a gyógyszerkassza rendszeres túllépéséhez. Miért is vezették be a tizenharmadik havi nyugdíjat? A szocialisták effajta "szociális kárpótlást" akartak adni a rendszerváltás nyomán jövedelmük egy részét elvesztett nyugdíjasoknak, holott korábban azért emelték fel éppen ők a nyugdíjkorhatárt, azért vezették be a bérkövető nyugdíjemelést helyett a svájci indexálást, mert tudták: ha nem teszik, hamarosan finanszírozhatatlanná válik a nyugdíjrendszer. Túltették magukat ezen, s most itt a baj. Miért is lépik túl rendszeresen a gyógyszerkasszákat? Azért, mert a gyógyszerkiadásokat minden kormány alátervezi, hogy beférjen a társadalombiztosítás költségvetésébe, majd kiderül, hogy mégis a tervezettnél több gyógyszert írnak fel. A kiigazítást kikényszerítő egyensúlyhiány mögött tehát azoknak a bizonyos nagy ellátórendszereknek a belső feszültségei húzódnak meg, amelyek reformját a hazai és külföldi elemzők szorgalmazzák.

Nem tartom ezért indokolatlannak a kiigazítás és a reformok összekapcsolását. "Mi az a "reform", amiről "... beszélnek?" - kérdezi Kornai. "Egyáltalán nincs közmegegyezés sem országunkban, sem pedig világszerte, milyen irányban kellene változtatni a jelenlegi állapotban" - teszi hozzá. Elismerem: minden politikai irányzatra és érdekképviselőre kiterjedő közmegegyezés valóban nincs. A fő irány azonban Európában az, hogy a demográfiai átalakulás és az egészségügyi kiadások robbanásszerű növekedése, a bővülő felsőoktatás terheinek növekedése és a globalizáció körülményei között élesedő nemzetközi verseny miatt úgy alakítják át a jóléti rendszereket és a munkaerő-piaci szabályozást, hogy vállalkozóktól és háztartásoktól kevesebbet kelljen adóban és járulékokban elvonni, hogy a rugalmasabb munkaerőpiac többeknek kínáljon elhelyezkedési lehetőséget, s a jóléti rendszerek szolgáltatásaihoz ne egyenlőtlenebbé, hanem méltányosabbá váljon a hozzáférés. Az elmúlt évtizedek során megtanultuk - különösen mi, Kelet-Európa tervgazdálkodást megélt lakói -, hogy a központosított állami újraelosztás nemcsak az erőforrások hatékony elosztását ássa alá, de méltányos hozzáférést sem biztosít. Az állami szabályozás és a piaci verseny, öngondoskodás és az azt kiegészítő közösségi gondoskodás olyan kombinációira érdemes

törekedni a felsőoktatásban és az egészségügyben, a nyugdíjrendszerben és a munkanélküliek ellátásában egyaránt, ami az államháztartást is tehermentesíti, és a visszaélések lehetőségét, a potyautas-jelenség körét is szűkíti. Hogy ez a követendő irány, azt tudni lehet. Ilyen reformok nélkül a mégoly fájdalmas megszorítások hozadéka is néhány év elteltével elszivárog - ez az elmúlt évtized egyik legfontosabb tapasztalata.

A legfontosabb példa arra, hogy nem lehet nem nyúlni a "szerzett jogokhoz", éppen a legkényesebb terület, a nyugdíj. A mai rendszer - tizenharmadik havi nyugdíjjal és nyugdíjkorrekcióval tetézve - néhány év elteltével finanszírozhatatlanná válik, és nem úszható meg a korhatár újabb emelése, és a nyugdíjemelések ütemének mérséklése. Természetes, hogy az ilyen változtatást jóval korábban meg kell hirdetni, alkotmányos átmeneti időt kell biztosítani. Hiba azonban azt ismételgetni, hogy a nyugdíjakhoz nem nyúlunk.

Igaza van Kornainak: a reformokat alaposan elő kell készíteni. Abban is, hogy a nyilvánosság előtt kell lefolytatni a szakmai és politikai vitát a reformok tartalmáról, a konkrét megoldásokról. Az egészségügy példájával érzékeltetem, hogy nem feltétlenül az első kézenfekvő megoldást kell választani.

Széles körű vélekedés, hogy meg kellene szüntetni az egészségügyben az "ingyenességet". Ahogy a lakáshoz jutásban az egykori tanácsi lakáskiutalás helyett ma kinek-kinek meg kell vennie a lakását, vagy piaci áron kell bérelnie (miközben a családok állami segítséget kapnak), továbbá ahogy célszerű lenne tandíjfizetéshez kötni a felsőfokú tanulmányokat (kedvezményt nyújtva a rászoruló családok gyermekeinek), az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférést is - úgymond - díjfizetéshez kellene kötni. Hiszen ami ingyen van, azzal pazarlóan bánnak. Arra az érvre, hogy biztosítási járulékot fizetünk érte, azt a választ kapjuk, hogy miért ne fizessen önrészt a beteg, ahogy a cascónál is van önrész. Kiemelkedően sok nálunk az orvos-beteg találkozás, miért ne készítsük a részvevőket vizitdíjjal ennek csökkentésére?

Csak hogy aki lakásra tart igényt, maga dönt arról, hogy mekkora és milyen minőségű lakásba költözik. Fizessen a lakás minőségéhez igazodó árat vagy bért. Aki egyetemen tanul, szintén maga határozza így, s maga élvezi majd a diploma előnyeit. A beteg viszont nem maga dönt arról, hogy beteg lesz, s arról sem maga dönt, hogy milyen gyógykezelést kap. Nem azért jár gyakran orvoshoz, mert kedve támad, hanem mert az orvos hívja vissza kontrollra, a háziorvos küldi el a szakorvoshoz stb. A kórházat és orvost a rendszer készíti arra, hogy újabb vizsgálatokat kezdeményezzen, hogy kórházban tartsa a beteget. Az egészségügy sajátossága, hogy a fogyasztására vonatkozó döntést többnyire nem a fogyasztó, vagyis a beteg, hanem az orvos, azaz a termelő hozza. A fogyasztó, a beteg többnyire azt sem tudja, hogy milyen keresletet támaszt, milyen kezelésre van szüksége - az esetek nagy részében ezt is az orvos állapítja meg. Emiatt bonyolult az erőforrások elosztásának szabályozása az egészségügyben. Az erőforrások ésszerű, takarékos felhasználása érdekében nem a fogyasztó, a beteg szándékait kell befolyásolni, mivel az érdemi döntéseket nem ő hozza. Ha sikerül vizitdíj bevezetésével visszatartani az embereket attól, hogy orvoshoz menjenek, az esetleg csökkenti az orvos-beteg találkozások számát, de - mivel sokan későn fordulnak orvoshoz, amikor nagyobb a baj, még növelheti is a gyógyítás költségeit. Önrészesedés, mint a cascónál? De hát az autóvezető óvatos vezetéssel elkerülheti a balesetet, méltányos, hogy viselje a maga okozta kár költségeinek egy részét. Az egészségbiztosításnál azonban csak kivételesen állítható (például a fogászatnál vagy a dohányzás okozta betegségeknél), hogy a biztosított maga felelős a kárért, a betegségért. A fogászati kezelést sok országban csak részlegesen vagy egyáltalán nem finanszírozza a biztosító, s ez nálunk is megfontolandó. Arra azonban nincs ok, hogy az "önrészt" általánossá tegyük.

A kézenfekvőnek tűnő megoldás tehát nem célravezető. Amit a reform során befolyásolni kell, az a tényleges döntéshozók: orvosok, kórházi vezetők viselkedése. Az egészségügyben nem a vizitdíj, hanem a rendszeren belüli szervezeti, finanszírozási, érdekeltégi viszonyok átalakítása hozhatja meg a kívánatos változást. Ennek kulcsa pedig a verseny egyfelől a szolgáltatók között, másfelől az erőforrásokat elosztó biztosítók között.

Éppen az egészségügynek az a sajátossága, hogy a fogyasztásról többnyire nem maga a fogyasztó, hanem a "termelő" dönt, teszi nélkülözhetetlenné, hogy kellő szakértelemmel rendelkező külön piaci szereplő: a biztosító álljon szemben a szolgáltatókkal, s döntsön az erőforrások felhasználásáról. Ahhoz pedig, hogy a biztosító egyaránt érvényesítse az erőforrásokkal való takarékoság és a szükséges mennyiségű és minőségű szolgáltatás követelményét, a piac más szegmenseihez hasonlóan versenyre van szükség a szereplők között. Ezért kell több biztosító. A verseny feltételeinek, az ellátás finanszírozásának, a biztosítók működésének átgondolt, alapos munkával kialakított állami szabályozásán múlik, hogy a sokszereplős egészségügyi piacon minden biztosított - a legszegényebb is - hozzájusson a szükséges kezeléshez.

Példaképpen hoztam fel az egészségügyet arra, hogy mit gondoljunk - Kornai gondolatmenetét folytatva - a reformok tartalmáról. Szintén őt követve, végül a reformok "sebességére" térek ki. Szerinte a kiigazítás sürgős, a reformokon viszont "kapkodás nélkül, türelmesen" kell munkálkodni. "Elborzasztja" az igény, hogy a kormány ebben a ciklusban "hajtsa végre az egészségügyi reformot", szerinte elegendő, ha előkészíti azt, és "néhány jelentős lépést" megtesz.

A reformok története azt mutatja, hogy a gazdasági és társadalmi rendszerekben bekövetkező változás nem adagolható tetszőlegesen, az átalakulás nem folytonos, hanem vannak kritikus mértékei, amelyeknél kevesebb könnyen feloldódik a változatlan környezetben. Ha létrejön egy országban egy, a szükséges reformok mellett elkötelezett kormánytöbbség, az akkor jár el helyesen, ha a törvényhozási ciklus során, amelyre a választói felhatalmazás szól, megvalósítja a reformnak azt a kritikus tömegét, amely érdemi változást alapoz meg, s amelyet egy esetleges következő kormány már nehezen tud meg nem történné tenni. Schröder két kormánya több évtized reformkerülő kormányzása után elindította Németországot a nehéz átalakulás útján, és Dzurinda két kormánya is visszafordíthatatlan változásokat hozott a szlovák gazdaságban, megalapozva az ország európai felzárkózását. Itthon a Horn-Kuncze-kormány által végrehajtott reformok a sietséggel járó hibák mellett is új helyzetet teremtettek, és a Fidesz már nem tudta helyreállítani az állam korábbi szerepét. Ezek a követendő példák. Ezért azt javasolnám a Gyurcsány-kormánynak: körültekintően készítse elő reformjait, de ne késlekedjen, hanem hajtsa végre a reformok kritikus tömegét az egészségügyben, az oktatásban, a foglalkoztatásban és az adózásban, és hirdesse meg a következő változtatást a nyugdíjrendszerben.

A szerző közgazdász, volt országgyűlés képviselő (SZDSZ)